

Rachel Feldhay Brenner

Literatura polska i hebrajska a tożsamość narodowa

Teksty Drugie : teoria literatury, krytyka, interpretacja nr 6 (132), 106-110

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Literatura polska i hebrajska a tożsamość narodowa

Książka *Polish and Hebrew literature and national identity* (Elipsa, Warszawa 2010), pod redakcją Aliny Molisak i Shoshany Ronen zawiera 25 artykułów napisanych przez naukowców z Izraela i z Polski. Celem tego zbioru jest sprawdzenie założenia czy literatura polska i literatura hebrajska mają dużo wspólnego ze sobą, szczególnie jeśli chodzi o ich wpływ na kształtowanie narodowej tożsamości.

Na wstępie chciałabym powiedzieć o ważnym fakcie, który wyłania się po lekturze zbioru. Przedstawione w nim tezy dowodzą, iż literatura ma zdolność formowania tożsamości narodowej, szczególnie w okresie kryzysu, a sukces przyswajania owej tożsamości odzwierciedla się w uznaniu, jakie okazuje się twórcom, nadając im tytuły narodowych poetów lub pisarzy. Studia literatury hebrajskiej i polskiej w tomie pokazują, iż narodowość wyraża się w tworzeniu mitów, które z kolei tworzą etniczno-religijne związki pomiędzy członkami danego społeczeństwa. Powiązania te kształtują ideologię dążącą do zjednoczenia, solidarności i samoobrony grupy pragnącej zidentyfikować się jako odrębny naród.

W zbiorze otrzymujemy charakterystyki polskich poetów i pisarzy narodowych, takich jak Mickiewicz, Słowacki czy Krasiński, oraz żydowskich narodowych twórców, w tym, np. Bialika czy Żabotyńskiego pokazujące, jak literatura kształtuje świadomość narodową w krytycznych warunkach historycznych.

W polskiej literaturze owa świadomość kształtowała się w latach zaborów. Nostalgiczne i mityczne reprezentacje suwerennej przeszłości Polski spletały się z przekonaniem o mesjańskim charakterze cierpiącego narodu polskiego. Te romantyczne powiązania zrodziły narodową patriotyczno-heroiczną mentalność, która motywowała Polaków do często desperackich czynów. Przykładami mogą być przegrane insurekcje w 1831 i w 1863 roku oraz powstanie warszawskie

Brenner Literatura polska i hebrajska a tożsamość narodowa

w 1944 r. Motywacją do owych działań było dążenie do wyzwolenia ojczyzny za wszelką cenę.

Również w literaturze hebrajskiej, narodowa świadomość, by odbudować państwo żydowskie na Ziemi Obiecanej, ukształtowała się pod wpływem drastycznie pogarszających się warunków bytowych. Podczas gdy Polacy formowali narodową tożsamość jako reakcję na rosyjską opresję, polscy Żydzi krystalizowali mentalność syjonistyczną w sytuacji nasilających się antysemickich prześladowań. Był to dowód, iż integracja Żydów w społeczeństwie polskim jest niemożliwa. Zaznaczam, iż było to „dążenie” nie do „asymilacji”, ale raczej do społecznej „integracji” w duchu Emancypacji i tradycji Oświecenia.

Oczywiste jest, iż nostalgia powrotu do Eretz Izrael, a szczególnie do Jerozolimy, była utrzymywana w żydowskiej świadomości narodowej przez setki lat. Pragnienie powrotu wyrażało się nie tylko w liturgii czy w rytuałach. Było ono obecne również, między innymi, w literaturze midraszu, w poezji syjonu Rabi Yehuda Ha-Levi, w obietnicach fałszywego mesjasza, Szabtai Cvi i w opowiadaniach hasydzkiej cadyków.

Słynna jest anegdota mówiąca o tym, iż idea żydowskiego państwa wyłoniła się u Herzla podczas Sprawy Dreyfusa. Świadomość wzrastającego antysemityzmu w europejskim społeczeństwie, zrodziła wizję narodu żydowskiego żyjącego w suwerennym państwie żydowskim. Interesujące jest, iż w tym zbiorze esejów o temacie narodowościowym, Herzl wspomniany jest wyłącznie w artykułach redaktorów.

Idea państwa żydowskiego stworzyła potrzebę transformacji Żyda galutowego w aktywnego wojownika o niepodległość Żydów w Eretz Izrael. Jak pokazuje artykuł Dawida Fishelova, powieść Żabotyńskiego, *Samson*, stworzyła prototyp Nowego Żyda. Mimo odniesienia do biblijnej postaci, bohaterstwo nowego, syjonistycznego Szymzona odzwierciadlało w wielkiej mierze polski romantyczny heroizm. Żabotyński był pod wyraźnym wpływem wspomnianych wcześniej polskich poetów narodowych – Mickiewicza, Słowackiego czy Krasińskiego – oraz późniejszych neoromantyków, takich jak Żeromski czy Sienkiewicz.

Powierzchnowa analiza pozwala zaakceptować bezpośrednie powiązania pomiędzy romantyką polskiego patriotyzmu i romantyką „nowego” żydowskiego bohatera. Tak twierdzi Anita Shapira w swym artykule, który otwiera tom. Niewątpliwe jest, iż żydowscy pisarze, którzy tworzyli postać Nowego Żyda budującego podłoża suwerennego państwa żydowskiego, byli pod wpływem polskiej literatury ukształtowanej przez historię zaborów.

Natomiast inne artykuły w tej kolekcji pokazują złożoność wpływów. Obie redaktorki tomu analizują ten problem w monograficznych esejach. W *Jehoshua Ozjasz Thon. Jewish nationality – Polish paradigm* Shoshana Ronen przedstawia problematykę ruchu syjonistycznego jako psychologiczną reakcję na brak możliwości integracji żydowskiej narodowej mniejszości w polskim społeczeństwie. Jak zauważa autorka, u Thona owa problematyka wyrażała się w niedomówieniach i sprzecznościach, które charakteryzowały jego koncepcję syjonizmu.

Roztrząsania i rozbiory

I tak np. Thon (1870-1936): 1) gloryfikuje romantycznych wieszczów polskich, ale ignoruje ich antysemityzm; 2) deklaruje swą żydowską narodowość, lecz neguje tożsamość Izraela jako narodu wybranego, który ma do spełnienia misję wobec świata; 3) uważa, iż należy odłożyć budowę państwa w Eretz Izrael, gdyż Żydzi powinni najpierw osiąść zdolność do rządzenia w krajach obecnie przez nich zamieszkiwanych. Trzeba też podkreślić, iż paradoksalnie, Thon w języku polskim pisał o potrzebie stworzenia kultury hebrajskiej, dla której modelem będzie kultura europejska.

Sprzeczności te pokazują wewnętrzny konflikt Thona w stosunku do syjonizmu jako ruchu narodowego. Jak twierdzi Ronen, Thon był przede wszystkim uniwersalnym humanistą. Uparta wiara w wartości Oświecenia pozwalała mu w dużej mierze stłumić świadomość pogarszającej się sytuacji Żydów i podtrzymywać nadzieję na możliwość ich integracji w Polsce.

Artykuł Aliny Molisak, *Zionism in Polish, or on a few of Jakub Appenzlak's texts*, pokazuje, iż następna generacja polskich Żydów nie mogła już się łudzić się co do możliwości integracji w Polsce. Powołując się na Sprawę Dreyfusa, która, jak już wspomniałam, wywołała wizję państwa żydowskiego u Herzla, Appenzlak (1894-1950) opublikował manifest, w którym oskarżał Polskę o niespełnienie swego zobowiązania dotyczącego równouprawnienia Żydów. Ale nie było to tylko oskarżenie o złamanie ustaw traktatu wersalskiego, lecz także żądanie przyznania i docenienia wkładu polskich Żydów w tworzenie polskiej historii i kultury.

Mimo iż Appenzlak nie odzęgnywał się od syjonistycznej ideologii budowania żydowskiego państwa w Palestynie, jego postawa nie oznaczała odseparowania się od Polski. Appenzlak to syjonista, który nie tylko wyrażał swe przekonania w języku polskim, ale również deklarował prawo do języka polskiego jako języka ojczystego. Jego syjonistyczna postawa przejawia się przede wszystkim w odważnym żądaniu uznania polskich Żydów jako narodowej mniejszości, która na równi z Polakami przyczyniła się do kulturalnego i ekonomicznego rozwoju Polski i dlatego powinna być uznana za integralny komponent polskiego społeczeństwa.

Przypatrzmy się bliżej esejowi Małgorzaty Domagalskiej, *Looking for the Jew. The image of assimilated Jews in Polish anti-Semitic novels at the turn of the 20th century*, który maluje obraz całkowitego odrzucenia wszelkich prób zaakceptowania polskich Żydów w polskim środowisku, nawet tych przechrzczonych. Artykuł Domagalskiej pokazuje antagonistyczny charakter postawy, jaką przyjęli Thon i Appenzlak. Ich percepcja Żydów mieszkających na ziemiach polskich była odwrotna od tej, jaką przyjęła reszta polskiej ludności. W tym sensie artykuł wyjaśnia podstawowe problemy polsko-żydowskiego dialogu, które teraz, w okresie polskiej niepodległości, stają coraz bardziej widoczne.

Te ważne eseje zwracają uwagę na tragizm przerwania tego problematycznego dialogu. Jaki dialog mógłby nawiązać się między dwoma narodami, gdyby nie tragiczna historia Zagłady? Czy urzeczywistniająca się idea Nowego Żyda w Palestynie zmieniłaby stosunki z Żydami, którzy pozostaliby w Polsce? Czy powstanie

Brenner Literatura polska i hebrajska a tożsamość narodowa

państwa żydowskiego umniejsząłoby antysemickie podejście do Żydów, tak jak stało się między innymi w Kanadzie czy w Stanach Zjednoczonych? Są to pytania „wirtualne”, na które nie ma odpowiedzi. Ale są w zbiorze także i takie artykuły, które pokazują, że trauma katastrofy Zagłady przekreśliła możliwość komunikacji między polskimi Żydami a Polakami.

W eseju, którego długi tytuł, *Jewish women within every one of us. The meaning of Jewish women characters in current Polish literature: ideas and symbols*, nie odzwierciedla jego treści, Bożena Umińska-Keff pokazuje kompletną ciszę, jaka zapadła w powojennej Polsce, jeśli chodzi o temat żydowski. Na planie społecznym Żyd stał się terminem, który opisuje wszelkich innych lub obcych, tych, którzy muszą być wykluczeni ze środowiska polskiego. Jak zaznacza Umińska-Keff, owa eliminacja pamięci o przedwojennym Żydzie nie była jednak ignorowana przez wszystkich współczesnych pisarzy. Na przykład w powieści Marka Bieńczyka *Tworki*, która opisuje historię okupacji, ukrywający się Żydzi to obecni-nieobecni. W powieści *Kieszonkowy atlas kobiet* Sylwii Chutnik, bojowniczką zarówno powstania w getcie, jak i powstania warszawskiego ukrywa swą żydowską tożsamość jeszcze wiele lat po wojnie.

Stłumienie wagi Zagłady Żydów, a właściwie przywłaszczenie Jej sobie przez Polaków, to temat artykułu Elżbiety Janickiej, *Holocaustization. The myth of the Warsaw uprising in „Kinderszenen” by Jarosław Marek Rymkiewicz*. Historia okupacji nie tylko wyklucza żydowską tragedię, ale również przedstawia samą okupację jako Holokaust. W tym sensie obserwujemy ironiczną manipulację historią: Polacy, uzurpując sobie doświadczenia Holokaustu, przeistoczyli się właściwie w żydowskie ofiary. Tego Rymkiewicz z pewnością nie miał na myśli.

Zupełne przerwanie komunikacji pojawia się również ze strony żydowsko-izraelskiej. Jak pokazuje Iris Milner w artykule *Yehudit Hendel. To Poland and back*, Zagłada odcięła ocalałych Żydów i ich dzieci od polskiej przeszłości. Owo odcięcie ma nie tylko wymiar symboliczny, ale i praktyczny, przejawiający się w utracie możliwości posługiwania się językiem polskim. Powstanie państwa żydowskiego i jego syjonistyczna ideologia negacji diaspory przekreśliły przedwojenne nadzieje i żądania integracji, które obserwowaliśmy u Thona i Appenzlaka.

Milner wspomina krótkie opowiadanie Shulamit Hareven *Świadek*, w którym narrator, zapalony syjonista, nie tylko wyrzeka się znajomości języka polskiego, ale również neguje polski dziennik Shlomka, ofiary Zagłady. Eleonora Lev, która opisuje powrót do Polski swego dzieciństwa we wspomnieniach *Specyficzny rodzaj sieroctwa*, opowiada, iż czuje się dosłownie osierocona ze swej rodzinnej przeszłości. Niezdolność porozumienia się w języku polskim uniemożliwia odnowienie kontaktu z pamięcią historyczną, którą autorka chciałaby zasymilować w swej tożsamości. Brak możliwości nawiązania kontaktu najsilniej przejawia się u Yehudit Hendel. Trudność odnalezienia pierwotnego języka w kraju, który był jej ojczyzną, nie tylko pokazuje krytyczny wpływ Zagłady na polsko-żydowską tożsamość, ale również opisuje, jak psychologicznie złożona i skomplikowana jest narodowa tożsamość syjonistyczna.

Roztrząsania i rozbiory

Przerwanie komunikacji wyraża także się w wyborze języka, w jakim napisane zostały teksty składające się na omawianą książkę. Posłużenie się językiem angielskim dowodzi braku możliwości wznowienia bezpośredniego dialogu. W tym sensie zbiór okazuje się raczej rodzajem zestawienia niż korelacji. Artykuły istnieją obok siebie, a brak powiązań wykazuje, iż literatury – polska i hebrajska – reprezentują obce sobie narodowości. Analizując książkę, starałam się nakreślić narrację, która jednak wykazałaby, choćby minimalnie, dialektyczną problematykę obu narodowych literatur, widoczną w tych niezwykle wartościowych tekstach.

Rachel Feldhay BRENNER

Abstract

Rachel Feldhay BRENNER
University of Wisconsin (Madison, USA)

Polish and Hebrew literature and national identity

Review: Polish and Hebrew literature and national identity, eds. Alina Molisak and Shoshana Ronen, Elipsa, Warsaw 2010